

Vårt levande arv *Tomas Ljung*

En bok om biologiskt kulturarv = det som faller mellan stolarna för arkeologer, antikvarier och biologer. Spår och minnen i levande material, d v s förgängligt.

Det var vanligt här i Dalarna att byarna var tomma på sommaren p g a att folket var på slätter, i fäbodarna m.m.

Hela landskapet är en kulturprodukt, ett levande kulturarv. Människan påverkar landskapet i mycket hög utsträckning.

Ängarna är en produkt av slätter, oerhört arttäta 100-talet arter. I Leksand fanns tidigare 100 km² lieslagen äng, nu bara några hektar i hela Dalarna. Arter kan vara kulturbärare, t ex ängssvampar.

- Ängsklockan (Dalarnas landskapsblomma) berättar historien om vallodling till djurfoder. Har även koppling till rep av oxhudar och falukorven.
- Mästerrot knuten till fäbodar. Medicinalväxt som även kallas kobot. Linné såg den hos prosten i Lima.
- Tibast planterades på fäbodar för att hålla oknytt borta. "Tibast och vänderot står allt ont emot"
- Finnklint berättar om invandring av skogsfinnar till Bergslagen
- Bolmörtens frön kan vila i marken i 300 år. Häxsalvor som gav hallucinationer.
- Harlequin blue flag, vattentransporterad, utplanterad för 100 år sedan. Många ex i Säsbäcken i Mora.
- Humle för att göra svag slätterdricka, från mjöd till öl. Linné skriver att staten krävde odling av humle.
- Rabarber med svag oxalsyrehalt, användes som grönsak typ spenat. Ursprung Ryssland/Mongoliet.
- Ärttryffel kolosinatör på den giftiga marken vid gruvor
- Fjällnejlika står ut med bly, koppar, zink etc vid gruvor. Finns även på Städjans topp naturligt.
- Vinbergssnäcka vanlig på herrgårdar och i parker, ej ursprunglig i Sverige.

Träd är enastående som kulturbärare.

- Vårdträd t ex 250-årig lind på Källslätten i Falun. Sägs att Drottning Kristina planterat (skulle inte hunnit annat om alla historier vore sanna). Sägs att det finns en kopparskatt under.
- Folkmedicin t ex tall i Sörbo, Tuna. Smöjning, dragit barn med rakitis för bot "återfödelse"
- Värkträd Trolltallen i Sunnansjö slagit i spikar etc mot tandvärk, överföring av det onda
- Lejktall i Venjan, värkträd
- Likträd i Venjan, 54 handsmidda spikar med namn på när nån dött i fäboden
- Alléer Buskåker till Halvarsgårdarna, 1000-tal träd plommon, äpplen, päron satta av planteringsgille, endast 5 träd kvar nu
- Lärk koppling till gruvnäringen
- Ekar och stora tallar var kronans/statens, kallades storverksträd. Stolpförrådet Malingsbo och Värmdersåsen Orsa Besparingsskog. För att ha virke att kunna bygga upp Orsa kyrka vid en brand. Allt i Orsa, utom kyrkan(!) brann 1901.

Dalfolk var trädkloka!

- Hugg i björk så det blir en invallning som ger jättebra yxskaftsämnen
- Laggning, provhuggen för att se att träden var rakväxta
- Tjärved, det enda impregneringsmedlet + myggolja, skadade träden och fick kåda och tjära
- Kåda kokades ihop till harpix som skyddade skeppsvirke, Harpicksön i Floda
- Blekat träd för att visa vägen, man hugger fram kärnvirket så att det syns
- Råmärken, gränsmärken, bomärken. T ex Fjällberget i Siljansnäs
- Skyddstecken, löpmärken, inristningar på gammal fura Sollerön/Siljansnäs. Bredvid en s k höna – en stor sten som vilar på tre mindre.
- Fodertäkt, hämta löv till foder på fåboden, björkkärvar t ex
- Hamlade sälgar blir tjockare och mer stabila, får mycket ökad livslängd. Rikt biologiskt kulturarv med göktytor, myskbockar, lavar och mossor. Graderas som åker i ägoskiftet för de var så bördiga. Upp till hälften av vinterfodret kunde hamlas.
- Rönn, måste klättra i träden (se bokens framsida) och plocka varje blad för sig, kan ej stryka då tar man med nästa års bladämne/knopp

- Ristäkt "Amerika-tallarna" på 1860-talet
- Lavtäkt, renlav som vinterfoder packades i s k mosskuggar, tallar med urhuggna spjälor till kuggarna i Älvdalen och Idre
- Samerna skördade även bark, till barkbröd m.m. viktig C-vitaminkälla
- Näver till tak (flaknäver-endast glasbjörk eftersom vårtbjörk har små hål överallt, olämpligt som regnskydd), skor och korgar (remsnäver)
- Bete med sovholor i anslutning till, ofta ristningar av vallkullor i närheten, bevis för kvinnors skrivkunnighet. Ore socken rikast i landet på trädristningar. Roffe föreläser i Rättvik 30 nov.
- Roptallar som man klättrade upp i och ropade efter fåbodjuren
- Taxade träd, ringbarkade eller bränt av riset för att få bättre bete
- Hårt betestryck i skogen, gav behov av gränser i träd eller gårdsgårdar som markerade gränsen mellan inäga och utmark. Alléer där djuren gödslar minner om gårdsgårdarna.
- Getgranar med mycket tätt ris nertill visar på tuff barndom med starkt bete av får, getter och kor
- Torvhässjor till strö av torv etc. Även granris som strö.
- Hässja med varglav i Östbjörka Rättvik, normalt på torrtallar på myrar. Vanlig på kyrktak av spån förut. Användes för att förgifta åter till rovdjur. Användes även som färglav.
- Lavar på härbren, t ex vedoranglav och bladparasitspik på kulturved

Dalarna har ett av världens tätaste bestånd av timmerhusbebyggelse.

- 12-tandad barkborre, karakteristiska gnagspår i Ore, finns enbart kvar i Muddus annars
- Timmer med spår av kådflöden
- Källor, järnockra-färgad om mycket järn i marken. Frostbrunnsdalen i Borlänge känd. Olofskällan i Kråkberg Mora på pilgrimsvandringar till Nidaros. Brittakällan (Birgittas källa) i Vika Falun.
- Brunnar med radioaktivt vatten var allra bäst! Linné dock skeptisk.
- Det behövdes mycket vatten på fåbodarna. Var rädd om kalkkällorna!
- Vinterväg. Att gå vilse, gå hungrig i flera veckor och ha sömnbrist kunde ge syner m.m. Inte underligt att man trodde på väsen som mörktassen/mörksuggan.
- Ehnströms fjädervingen kan spela på benen som gräshoppor

Naturskyddsföreningen kan bl a bidra till det biologiska kulturarvet genom slåtter, hamling, fortsatt kamp för skogsskydd och lupinbekämpning (slå 2-3 ggr/år och gräv upp rötterna). Och skrubba inte gamla lavar från timmerhus!

Lillian berättade lite om planerna framöver på läns- och riksnivå. Se bilaga **Bra att ha datum 2018**.



Rikskansliets Lisa Silver och riksstyrelsens Salomon Abresparr föredrog förslaget till **nya verksamhetsriktlinjer "Framtidsstrategin"** och arbetsprocessen (se bilagor). Efter det följde gruppdiskussioner och införande av nya förslag i verktyget VoteliT.

Läs mer och tyck själv på <https://riksforeningen.naturkontakt.naturskyddsforeningen.se/remissen-for-verksamhetsriktlinjerna-ar-oppn/>

Foto: Bitte Bergvall

Bilder från gruppdiskussionerna:



Övergripande



Skog och mark



Vatten



Miljöloka människor